

väidab, et tema ja G. Ewersi vaheliste vestluste käigus tekkisid ühised ideed olid omavahel nõnda põimunud, et tema arvates pole üldse enam oluline, kes (kumb) need kirja paneb. Professor Neumann oli küll mõneti erakordne isiksus, kuid ühiste ideede integreerimise seisukohalt tasub tema poolt Ewersile (oma ja ka ta poja käsikirjade avaldamise puhul) antud põhjendust pidada väga oluliseks. Neumann väidab: "...te näete kohe, et siin esitatud ideede hulgas on palju selliseid, mida Te ise juba varem olete esitanud, või mis on tekkinud vestluste käigus, kui Te mulle sõbralikult oma uurimistöö tulemustest rääkisite." (lk. 111)

Arvustaja arvates on L. Leppik oma monograafiaga rektor G. Ewersist jõudnud ehk endale otsest teadvustamatagi uuele tasandile meie kultuuriajaloo uurimisel. Ehk jõuab kunagi kätte ka selline aeg, kui Tartu linn saab võimaluse ametisse valida näiteks linna ajaloolase (historiograafi),²⁴ kelle ametiülesandeks võiks ollagi Tartu kui ühe väga huvitava kultuuriruumi (ülikoolilinna) uurimine,²⁵ mis küll teatud mõttes on kui Tootsi maa-kerä – väike ruum, mille sees on sellest palju suurem maailm, mis ühenduses suure teadusmaailmaga. Kogu ime on seisnenudki aga selles, et reaalses ajaloolises ajas mahtusid need maailmad ilusti üksteise sisse ära ja nende ideede kandjad olid tavalised surelikud, kelle suurust ja tähtsust kaasaegsed alati nende eluajal ei mõistnudki.

Peeter Järvelaid

TOSINAS KOGUMIK TALLINNA AJALOOST

Vana Tallinn XII (XVI).

Väljaandja Raimo Pullat. Estopol,
Tallinn, 2002, 207 lk.

Kogu oma pika ajaloo on Tallinn olnud maailmalinn, ahvatlenud võõramaiseid rüütleid ja kaupmehi, piiskoppe ja jutlustajaid, iga-sugu õnneotsijaid ning avantüriste. Tallinnas on käinud paavst ja dalai-laama, kohtunud kuningad ja tsaarid, esinenud rokkarid ning ooperistaarid. Ju siis on olnud, kuhu tulla, mida näha, mida ihaldada ning imetleda. Niisugune metropol väärib oma ajalugu. Ja kes veel muu kui meie ise, tema asukad, oleme õigustatud ning lausa kohustatud seda kirjutama.

Tallinna tõsiteaduslik uurimine on vaat et sama vana kui Eestimaa ajalooteadus ise. Juba 19. sajandi keskel hakkas juristikutse, kuid ühtlasi ka tõsise ajaloo huviga ning erakordselt võimekas ja töökas Friedrich Georg Bunge publitseerima Tallinna ajalugu kajastavaid ürikuid ning kirjutama nende põhjal veel tänagi tõsiselt võetavaid uurimusi. Materjali oma töödeks polnud tal vaja kaugele otsida – andis ju raad tema käsutusse Põhja-Euroopa kõige paremini säilinud keskaegse linnaarhiivi. Ent spetsiaalselt Tallinna minevikku käsitleva sarjani jõuti alles 1936. aastal, kui Tallinna Ajaloo Selts alustas "Vana Tallinna" nime kandnud uurimusvihkude avaldamist. Ja ehkki ajaloo keerdkäigud katkestasid 1940. aastal selle paljulubava algatuse, ilmus enne Eesti inkorporeerimist NSV Liitu neli köidet ühelt poolt küll akadeemilisi, kuid teisalt lahedasti loetavaid teadusartikleid.

Pärast Teist maailmasõda jätkus töö Tallinna mineviku tundmaõppimisel peaaesjalikult välismaal, kus viljakalt tegutsesid niisugused Eesti ajalooteaduse suurnimed, nagu Paul Johansen ja Heinz von zur Mühlen (kui nimetada vaid mõnda). Kuid ka Eesti NSVs jõuti tänu entusiastliku linnauurija Raimo Pullati pingutustele 1960.–70. aastatel niikaugele, et trükivalgust (õigemini küll -musta) nägid kaks toekat Tallinna ajaloo köidet. Ja just Raimo Pullat oli ka mees, kes kohe pärast Eesti taasiseseisvumist võttis südameasjaks jätkata sõjajärelset Tallinna ajaloo sarja. Esimene (viies) "Vana Tallinna" köide leidis tee lugejateni juba 1991. aastal ning sisaldas artikleid mitmelt meie nimekalt

²⁴ Linnahistoriograafi olemasolu oleks kindlasti vajalik ka Tallinnale, Pärnule, aga ka teistele Eesti linnadele.

²⁵ Maailmas on hulgaliselt selliseid linnu, kuid kui Tartus tahetakse eeskujul võtta, siis tasub sõita Saksa- ja Poola linnadesse kuulsasse ülikoolilinnu Göttingeni või siis põhjanaabrite juurde Helsingisse.

ajaloolaselt, samuti lühemaid mistselle ja, nagu nõuab hea rahvusvaheline tava, retsensioone ning ülevaateid mujal ilmunud ja linnaajaloolist huvi pakkuvatest kirjutistest.

Tollal alustati paljutki, mis vaevalt kümne aastaga on juba vajunud unustusehõlma. Vähe on neid väljaandeid, mis olude kiuste jätkavad ilmumist, kaotamata sealjuures oma algusaegade kõrget taset. Ja kahtlemata kuulub nende väheste sekka "Vana Tallinn", mille 12. köide just äsja jõudis huvilisteni. Tosin on veider arv. Ta ei mahu kümnendsüsteemi, ta on vanem kui meie tavanumbrid ja niisugusena iseäranis sobilik ära märkima ajaloo-alase väljaande väikest juubelit. Seetõttu peatugem märgitud köitel pisut pikemalt.

Rohkem kui 200 leheküljele on taas mahtunud mõndagi põnevat, mida tasuks teada mitte üksnes ajaloo friikidel, vaid kõikidel nendel, kelle jaoks elu ei seisne ainult hetkerähklemites. Kogumiku juhatab sisse geoloogide Helle Perensi ja Elmar Kala teedrajav ülevaade paekivi kasutamisest Tallinnas. Esmakordselt vaadeldakse meie arhitektuuripärandit mitte kunstiajaloo tavapäraselt lillmättalt, vaid materjalikeskse asjatundja pilguga. Kuidas kellelegi, aga allakirjutanule oli küll uudis, et enamik Tallinna keskaja kaunitest raidkivitöödest on tahutud mitte Lasnamäe ega Kaarma, vaid hoopis Orgita (Märjamaa) paest. Et Saaremaa dolomiit enne Rootsi aega Tallinna ei jõudnudki. Et Kadrioru lossi rajamisel kasutati hoopis Porkunist toodud kivi. Jne. jne.

Järgmiseks peatub mainekas arheoloog Mati Mandel probleemil, miks Lihulast, mis ometi ju oli Saare-Lääne piiskopi esimene residents, ei saanud kunagi linna. Autor jõuab järeldusele, et niisugune saatuse oli Lihula ajalukku kodeeritud juba 1238. ja 1242. aasta lepingutega, mis andsid selle ordu ning piiskopi kaksikvõimu alla. Hiljem lisanud siia eemaldumine merest, hea sadama puudumine ja teiste, soodsama asendiga keskuste esilekerkimine.

Kehtivaid seisukohti kõigutav on ka Harvardi ülikooli ajaloolase J. T. Kotilaise käsitus tolli rentimisest Tallinnale aastail 1623–1629. Tegemist oli Tallinna kaupmeeste ja Rootsi keskvaldumise püüdega tuua äritegevus tagasi kunagi kuulsasse hansalinnas. Selleks alandati tollimäär nii impordilt kui ka ekspordilt kolme protsendini. Ühtlasi renditi Tallinnale õigus koguda tolli Narvas, Helsingis ja Porvoos ning jätta endale osa tollitulust. Senine uurimus on ettevõtmist alati pidanud läbikukkunuks ja andnud sellele eitava hinnangu. Kotilaine näitab, et teatavaid tulemusi tollirenti siiski andis – kauplemise maht Tallinnas tõusis noil aastail hüppeliselt. Ometi jäi tõus loodetust väiksemaks, ja seda eelkõige Tallinna Vene-tagamaa, Novgoro-

dimaa allakäigu tõttu, mis kaasnes 17. sajandi alguse sõdade ja Rootsi okupatsiooniga. Nõnda loobus Gustav II Adolf Tallinna toetamast, seadis 1629. aastal Narvas ja Nyenis (praegu Peterburi) sisse veelgi madalamad, 1–1,5% tollid ja tegi kauplemise venelastele seal täiesti maksuvabaks. Sellega olid Tallinna päevad kaubanduskeskusena loetud.

Arhitektuurimuuseumi direktor Karin Hallas-Murula seekordses kirjutises vaadeldakse lähemalt ühe meie oludes küllaltki erandliku institutsiooni – Tallinna Diakonisside Asutise ja eelkõige selle hoonestuse kujunemislugu. Diakonissid olid varasemal ajal kristliku koguduse naisteenrid, midagi ilmiknunnade taolist. See amet kadus juba 9. sajandil, kuid taastati 19. sajandil Saksamaal, 1867. aastal ka Tallinnas. Teiste hulgas oli ligi kümme aastat selle esimeheks Hermann Hesse, kuulsaks kirjaniku onu. Diakonisside asutuses segunesid haigla, polikliinik, varjupaik vanadele ning väetitele, kool ja kirik. Küllap kõik me oleme üleni. Hendriksoni küüru Tondi poole sõites märganud all paremat kätt valgete sammastega paekiviehitust. Omal ajal asus sel kohal kindral A. Vogti suvehäärber, mille diakonisside asutus omandas 1868. aastal. Järgnenud ümber- ja juurdeehituste käigus kujunes siin omapärane neostililised arhitektuurikogum, mille väärtus ei seisne mitte niivõrd üksikute ehitiste kunstilises tasemes, kui selle ajaloolises kompleksuses.

Ehitusajaloo teemat jätkab tagapool ehitusinsener Arno-Hendrik Alev, andes ülevaate Suur-Karja 7 asuva pangamaja ajaloo. Hoone ehitati aastail 1911–1912 Riia Kommertspanga Tallinna filiaaliks, hiljem on selles tegutsenud veel mitmeid panku.

Arhiivirubriigis avaldab värske filosoofiadoktor Tiina Kala Tallinna rae määruse 1525. aastast, millega kodanikke karmilt kästi tuua rae ette nende käes olev dominiklaste vara. Nähtavasti õnnestus vendadel konvendi laialisaatmise käigus reformatsiooni ajal suur osa oma väärisasju peita tallinlaste juurde, kellelt see nüüd välja nõuti. Teenekas Tallinna ja meditsiiniajaloo uurija Heino Gustavson tutvustab haruldast vana fotot Blankentali suvemõisaga (praegu Mustamäe ja Paldiski tee läänenurgal). Kui 19. sajandil tegeldi seal peamiselt kartuli sordiaretusega, siis 1894. aastal rajati härrastemaja kõrvale konservivabrik, kus pandi karpi nii kilu, sprotte kui ka aedvilja. 1930. aastail ulatus ettevõtte haare Berliinist New Yorgini. Hooned lammutati aastail 1979–1980.

Mälestustejaos jätkatakse eestiaegse kooli- ja kultuuritegelase ning haridusministri Aleksander Veiderma (1888–1972) memuaaride avaldamist 1920. aastate kooliloludest.

Soliidse traditsioonina lõpetavad ka seekordse koguteose ülevaated ilmunud asjakohasest kirjandusest.

Kahjuks juba postuumselt jõuab lugejani kesk-aegse Tallinna asustuse, ehitusmeistrite ja arhitektuuri ühe parima tuntja Rasmus Kangropooli retsensioon Teddy Böckleri 1999. aastal ilmunud Tallinna raekoja uurimist ja restaureerimist kajastavale teosele. Argumenteeritult ja ulatuslikule arhiivitööle tuginedes esitab retsensent oma uudsed seisukohad raekoja ehitus- ja kujunemisloost. Teisi meil ning mujal ilmunud uurimusi tutvustavad Mart Eller, Lauri Suurmaa, Paul Kaegbein ja Enn Küng.

Ivar Leimus

MEES, KES TÕESTI EI MURDUNUDKI

Mees, keda ei murtud.

Raamat Erik Udamist. Ilmamaa, 2001,
264 lk.

Kahekümne nelja Erik Udamit tundnud autori koguteos jaguneb temaatiliselt kolmeks. Isiklikud mälestused Udami suguvõsast, otseselt Erik Udami missioonile pühendatud tekstiosad ning vabadusvõitlus laiemalt.

Eluloolistes kajastustes joonistub Udam välja kui arukas ja tahtejõuline võitleja, kes suutis vangla-aastate vaheajal lõpetada kõrgkooli ja tulla mitu korda Eesti maadlusmeistriks, seda hoolimata vigasest käest. Võib-olla on põhjus eluohtlikus tegevusalas, mille kirjeldamine jätab oma paratamatu pitseri ka kõigele muule, ent Udam paistab kohutavalt tõsine ja "õige". Sünges ja ülevas võtmes lahendatud kaanekujundus esitab Udamit karmiilmelise trapperina, kirves käes. Iseenesest on kaas muidugi suurepärase ja muutub korduval vaatamisel aina atraktiivsemaks. Raskepärasust võimendavad küllalt mahukad lood isast, kes alguses oli kommunistlike võimude kaasajooksik, hiljem nende vang ja elu lõpupoole kompromissitu protsessija. Raamatu lehekülgedel on üha võitlus, võitlus, võitlus.

Erandi moodustab Udami abikaasa südamlük mälestuskild, millest koorub välja luust ja lihast inimene, kes suutis olla armastav ja hell mees. Üldisest toonist kaldub kõrvale ka poeg. Kuigi tema sõnadest kumab etteheide, et isa oli loomult aeglane ja mõnikord isegi hoolimatu, lisab kirjutis Udami persoonile ometi positiivse tahu, sest näitab teda pärisinimesena. Sekka eksib isegi üürikesi naljakohti, nagu näiteks kaasüliõpilase Jaak Pihlaku mälestus (lk. 57), kuidas tudengeile demonstreeriti vooluliini ja kästi kirjeldada selle viit osa. Paraku ei suutnud keegi meelde tuletada viimase masina otstarvet. Teised tudengid jätsid selle lahtri tühjaks, ent Udam (ise vaevast vangist vabanevad) seletas, et keegi nagunii aruannet läbi ei loe, ja kirjutas: "Eesmärk: töömehe perse puhtakspühkimine." Tal oli õigus, midagi ei juhtunudki.

Üldjuhul on artiklite autorid pannud oma kirjeldustesse liiga vähe värvi, et tulemust saaks pida isikuraamatuks. Ajuti tekib lausa võõrastus, sest inimene peab olema ometi mitmetahulisem